

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327+322.2
ББК 66.4(0)

Олег Білоус

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН

У статті розглядаються питання державно-церковних взаємин на міжнародному рівні. Основна увага звернута на досвід державно-церковних відносин у країнах Європейського Союзу та в США. Також здійснено спробу аналізу державно-церковних відносин у Російській Федерації. Акцентовано увагу на необхідності Україні запозичувати кращі зразки державно-церковних відносин у світі та використовувати їх для власної практики.

Ключові слова: державно-церковні відносини, Європейський Союз, США, Російська Федерація, міжнародний рівень, Україна.

Для України, яка знаходиться у процесі пошуку національної моделі державно-церковних відносин, важливе значення має досвід інших країн світу. Оскільки наша країна намагається стати повноправним членом Європейського Союзу, для неї передусім цінним є досвід країн, що входять до нього, а також США, Росії та інших розвинутих держав.

Для становлення демократичної моделі відносин держави і церкви важливе місце має досвід Сполучених Штатів Америки. Американська модель складалася під впливом специфічних історичних обставин, коли переслідувані у Європі за релігійні переконання біженці з'явилися на американському континенті. Щоправда, перші переселенці розуміли релігійну свободу як свободу власного віровизнання. Тому ними робилися спроби схилити уряд на бік одних релігій і боротьби з іншими. Спеціальним законом було запроваджено обов'язкове відвідування офіційної церкви. Переслідувані конфесії, особливо баптисти, всіляко домагалися відокремлення церкви від держави і набуття релігійних свобод.

У Конституції США, прийнятій у 1787 р., релігія згадується лише один раз: "Ні за яких умов належність до якоїсь релігії не може поставати як умова, щоб обіймати ту чи іншу посаду або виконувати певні громадські обов'язки в Сполучених Штатах". Згодом було прийнято десять поправок до Конституції, в одній з яких зазначалося, що "Конгрес не повинен ухвалювати законів, що запроваджували б будь-яку релігію чи забороняли б вільне відправлення релігійних обрядів" [4, с.146].

Нині свобода совісті та віросповідання у США вважається однією з основоположних свобод, універсальних і невідчужуваних прав людини. В основі сучасних державно-церковних відносин лежить концепція повного й цілковитого відокремлення церкви від держави та вільного відправлення релігійних культів. Свобода віровизнання ґрунтується на положенні про рівність всіх релігій, нейтральність держави щодо усіх віросповідань, неможливість запровадження офіційної (національної) церкви. Верховний Суд США слідує за тим, щоб уряд не виявляв зацікавленості діями якоїсь із церков, щоб він не міг ні перешкоджати діяльності релігійних організацій, ні втручатися у їхні внутрішні справи. У США неприпустимими є державна підтримка будь-якої церкви, примушування до сповідування або несповідування релігії, відвідування чи невідвідування церкви, виконання чи невиконання релігійних обрядів.

Релігійна свобода розглядається як важливий чинник стабільності в державі та громадянського миру в суспільстві, а релігійний плюралізм розцінюється як джерело національної сили. Як образно висловився професор К.Дьюрем, американці виходять з того, що "ставлення до релігійних меншин є лакмусовим папірцем у визначенні релігійної свободи в суспільстві" [3, с.36]. Для свого існування і діяльності релігійні організації, американські чи іноземні, не потребують жодного дозволу від держави. Усім їм надається право набуття статусу громадської організації. Релігійні організації утворюються відповідно до їхніх власних настанов і їх

державна реєстрація не є обов'язковою. Релігійні організації в США звільнені від податків.

Хоч американська школа є світською, батькам надається право на виховання своїх дітей у дусі власних релігійних переконань.

Підсумовуючи аналіз досвіду США у становленні та розвитку державно-церковних відносин, можна послатися на слова одного з американських дослідників релігії Лі Бусбі, який говорив: "Я далекий від того, щоб твердити ніби американську модель вирішення проблеми свободи совісті належить прийняти всім країнам. Зрозуміло, що кожна нація має свій власний унікальний історичний і культурний досвід. І все-таки я запропонував би запозичити з американського досвіду такі елементи:

1. Держава не повинна втручатись у внутрішні справи релігійних організацій.

2. Держава має задовольняти релігійні потреби тих, хто живе на її території, за винятком випадків, коли вона має невідпорні мотиви для обмеження тих або інших релігійних практик, і не існує жодних інших, менш радикальних засобів, за допомогою яких вона могла б задовольнити свої інтереси.

3. Ніхто і ніколи не може бути визнаний політичним аутсайдером внаслідок своїх релігійних вірувань чи практики.

4. Релігія без релігійних свобод може принести розбрат і незлагоду нації. Релігійні свободи здатні забезпечити єдність країни та повагу до неї всіх громадян" [1, с.32].

Справді, американська модель державно-церковних відносин та досвід її втілення у життя можуть стати корисними всім державам, які намагаються максимально демократизувати релігійно-церковне життя.

Зважаючи на те, що більшість віруючих в Україні належить до найбільшої Української православної церкви, яка знаходиться у юрисдикції Московського патріархату, важливе значення має досвід державно-церковних відносин у Російській Федерації.

Особливості відносин церкви і держави в сучасній Російській Федерації значною мірою обумовлені історично, зокрема, існуванням найвпливовішої і найчисленнішої православної церкви у двох імперських системах – самодержавній і радянській.

Засади сучасних відносин церкви і держави викладені у Конституції Російської Федерації. Відповідно до неї Російська Федерація є світсь-

кою державою, у якій міститься положення, відповідно до якого ніяка релігія не може вважатися державною чи обов'язковою. Громадянам та всім іншим особам, що законно перебувають на її території, гарантується право на свободу совісті та свободу віросповідання. Релігійні об'єднання відокремлені від держави і є рівними перед законом. Конкретизація конституційних положень щодо релігії і церкви знайшла своє відображення в оновленому Законі Російської Федерації "Про свободу віросповідання та релігійні об'єднання" (1997 р.).

Слід зазначити, що обговорення та прийняття цього закону супроводжувалося конфліктними ситуаціями між Державною Думою та Президентом Росії, між різними конфесіями, зокрема, Російською православною церквою та іншими конфесіями [11]. Вони спричинені тим, що у Преамбулі закону вказується на значний внесок православ'я в російську історію та культуру. І хоч Преамбула не містить прямих вказівок на привілейований стан православ'я порівняно з іншими релігіями, однак вона відкриває шлях для отримання Російською православною церквою певних преференцій.

Православна релігія і церква справді посідають провідне місце серед інших релігійних організацій Росії. Нині Російська православна церква має понад 13 тис. парафій, 17,5 тис. священників. Питома вага православних об'єднань у загальній релігійній мережі Росії становить 56 відсотків, у той час як протестантських – 21, а мусульманських – 15,6 відсотка. За даними соціологічних досліджень, православ'я сповідує 35–40 відсотків населення Росії [5, с.414–415].

Держава намагається активно використати церкву для досягнення своєї зовнішньополітичної мети. Церква, у свою чергу, активно співпрацює з російськими дипломатичними представництвами за кордоном.

Базовий Закон Російської Федерації про релігію та церкву розмежовує повноваження органів державної влади, місцевого самоврядування і релігійних організацій, не допускаючи тим самим створення релігійних об'єднань в органах державної влади, а також втягування релігійних організацій у політику. Хоч Російська православна церква значною мірою залежить від політики держави, однак останнім часом вона намагається вести власний курс щодо інституцій державної влади та впливати на життя держави і суспільства, хід політичних подій.

З метою захисту конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів людини і громадянина, забезпечення оборони країни і безпеки держави російським законодавством передбачено обмеження права на свободу совісті та віросповідання, які міжнародними експертами з релігійних питань вважаються більш широкими, ніж міжнародні правові зобов'язання Росії [6, с.58].

Релігійним організаціям, що діють на території Російської Федерації, чинним законодавством надано право набуття статусу юридичної особи шляхом відповідної реєстрації в державних органах. Однак для набуття цього статусу новими релігійними групами закон передбачає проходження ними 15-річного "випробувального терміну", що має підтверджуватися органами місцевого самоврядування, у процесі якого вони щорічно повинні проходити відповідну перереєстрацію. Ці організації значно обмежуються у правах. Вони, зокрема, не можуть створювати духовні навчальні заклади, проводити богослужіння за межами свого культового приміщення, поширювати релігійну літературу та предмети культового вжитку, засновувати засоби масової інформації, запрошувати іноземних громадян для здійснення проповідницької діяльності тощо. Їхнім прихильникам не надається відстрочка від призову на військову службу. Зазначимо, що в жодній демократичній країні світу нетрадиційні релігійні організації не мають таких обмежень як у Російській Федерації, особливо у частині набуття статусу юридичної особи. Світова практика розглядає позбавлення релігійних організацій права юридичної особи як серйозне порушення свободи совісті і віросповідання. Заключний документ Віденської зустрічі зобов'язує усі держави, що беруть участь у Гельсінському процесі, у тому числі й Російську Федерацію, надавати релігійним організаціям юридичний статус.

Для здійснення правової експертизи документації та безпосередньої діяльності релігійних організацій, особливо новостворених, у Російській Федерації на федеральному, регіональному та місцевому рівнях передбачено створення експертно-консультативних рад, які дають реєструючим органам відповідні експертні висновки. Органам юстиції надається право здійснення контролю за дотриманням релігійними організаціями їх власних статутів.

За наявності відповідних підстав на території Російської Федерації можуть відкриватися

іноземні релігійні представництва, які через кожні три роки мають проходити відповідну перереєстрацію. Порівняно з місцевими релігійними організаціями вони значно обмежені у своїх правах. Зокрема, вони не можуть займатися культовою та іншою релігійною діяльністю, навчанням релігії, заснуванням російських релігійних організацій, відкривати молитовні будинки, а також створювати підприємства з випуску релігійної літератури та інших предметів релігійного призначення.

Як бачимо, Російська Федерація виробила і законодавчо закріпила своєрідну модель державно-церковних відносин, у якій Російській православній церкві надаються привілеї, у той час як деякі інші релігійні організації обмежуються у своїх правах. Такі положення не повною мірою відповідають міжнародним нормативно-правовим нормам.

Слід зазначити, що в Росії, окрім федерального, існує ще регіональне законодавство з релігійних питань, єдиною вимогою до якого є те, щоб воно не звужувало права на свободу совісті і віросповідання, надані Конституцією та Законом Російської Федерації "Про свободу віросповідань та релігійні об'єднання".

Як відомо, однією з поширених моделей державно-церковних відносин у світі є статус церкви як державної інституції. Державою з яскраво вираженою моделлю державної церкви є Греція, де близько 95 відсотків населення належить до православної церкви. Грецька (елладська) православна церква поширює свою юрисдикцію на територію власне Греції, острів Крит, церква якого має напівавтономний статус, території, що знаходяться в юрисдикції Константинопольського патріархату (грецька діаспора в Європі, Америці та на Далекому Сході), а також гора Афон із давнім традиційним статусом самоуправління.

Хоч ст.13 Конституції Греції містить положення, згідно з якими "свобода релігійної свідомості є недоторканою" та "будь-яка релігія є вільною, і відправлення її культових обрядів здійснюється безперешкодно під охороною закону", зв'язки держави з православною церквою є настільки міцними, що православ'я офіційно проголошено державною релігією. У ст.3 Конституції Греції зазначено: "Панівною у Греції релігією є релігія східноправославної Церкви Христової. Православна Церква Греції, що визнає своїм главою Господа нашого Ісуса Хрис-

та, нерозривно пов'язана у своїх догматах із Великою Константинопольською Церквою і з будь-якою іншою єдиновірною Церквою Христовою" [14, с.245, 249].

Православна церква тут є корпоративним інститутом, що має привілейований статус і діє у системі публічного права. Церкві надано право прийняття своїх власних нормативно-правових актів, які після ухвалення Синодом набувають сили державного закону.

Держава через законодавство та правову традицію залишає за собою право нагляду за діяльністю церкви, а при потребі навіть втручання у її внутрішні справи.

Священники Грецької православної церкви мають статус державних службовців. Від держави вони отримують гарантовану заробітну плату і пенсійне забезпечення.

Церковний шлюб у Греції має однакову юридичну силу з громадянським. Однак церква продовжує твердо стояти у цій сфері на позиціях традиціоналізму (невизнання шлюбів із неправославними та шлюбів, узятих за кордоном, тощо).

Щодо інших конфесій, які існують у Греції, держава і православна церква в цілому виходять з позицій віротерпимості. Для законного існування на території Греції ці конфесії повинні бути визнані державою.

Батьки мають право виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань. І хоч у початковій та середній школах Греції здійснюється релігійна освіта, в основі якої лежать догмати і традиції православної релігії, іншим релігіям теж надається право і можливість створення власних шкіл.

На будівництво власних культових споруд інші релігійні організації повинні мати дозвіл місцевого митрополита Грецької православної церкви. Будь-яка релігійна практика, яка порушує громадський порядок чи моральні принципи, у Греції не допускається. Прозелітизм, що супроводжується тиском, насильством та примусом над совістю прихильників інших релігій і здійснюється систематично, вважається кримінальним злочином [15, с.30–32].

Таким чином, Греція належить до числа країн, у яких при формальному проголошенні свободи віросповідання існує державна релігійна інституція – православна церква.

Одним із найбільш характерних прикладів втілення у життя основних засад моделі державної церкви є також Італія. Основні поло-

ження, що регламентують відносини держави і церкви та статус релігійних організацій, містяться у прийнятій в 1947 р. Конституції Італії. У ст.7 записано, що "держава і католицька церква незалежні і суверенні у сфері, що належить кожній із них". Ст.ст. 8 та 19 містять положення, які закріплюють рівність перед законом усіх релігійних конфесій, а також свободу кожного індивіда в релігійних питаннях, гарантують систему співробітництва між державою і релігійними організаціями. На вільне сповідання та поширення своїх релігійних переконань у будь-якій формі (індивідуально чи колективно, приватно чи публічно) має право кожен, незалежно від його громадянства [7, с. 424–426].

Будь-яка релігійна організація може існувати без попереднього дозволу чи реєстрації. Обмеження їх діяльності можуть бути лише в інтересах охорони громадського порядку [10].

Фінансування релігійних організацій здійснюється шляхом збору спеціального 0,8-відсоткового податку, який спрямовується за вибором громадян на релігійні або соціальні програми (благодійність, допомога біженцям, охорона культурних пам'яток, боротьба з голодом тощо). Крім того, держава виділяє гроші для утримання релігійних організацій, що уклали з нею відповідні угоди.

Існуючі в Італії релігії діляться на три групи. До першої групи належить найбільша і найвпливовіша в державі католицька церква, до якої належить понад 90 відсотків населення. Незважаючи на проголошений принцип однакової свободи всіх релігійних течій перед законом, католицька церква має привілейований статус у державі. Значний вплив на авторитет католицької церкви в Італії, її суспільно-політичне становище має розміщення на її території папського престолу.

Відносини католицької церкви і релігійних організацій в Італії є суверенними і базуються на засадах, визначених у конкордаті (1984 р.), який має силу міжнародної угоди, та інших нормативно-правових документах.

Католицька церква має значні привілеї перед іншими релігіями у сфері освіти. У дитячих садках, початковій та середній школах щотижня відводиться дві години навчального часу на вивчення саме католицької релігії. Університетський рівень освіти вільний від релігійного впливу. Фінансові витрати на релігійну освіту, що здійснюється католицькою церквою, бере на

себе держава. До викладання релігійних віровчень за згодою єпархіального єпископа допускаються фахівці із спеціальною духовною освітою та відповідним рівнем кваліфікації.

Для стимулювання фінансової підтримки католицької церкви італійське законодавство передбачає також звільнення від оподаткування пожертвувань на її потреби.

За аналогією з католицькою церквою, держава уклала також конкордати ще з шістьма релігіями (вальдезіанцями – 1984 р., п'ятидесятниками та адвентистами – 1986 р., іудеями – 1987 р., баптистами і лютеранами – 1993 р.), до яких застосовано такий самий принцип співдружності. Представники цих релігій беруть участь у розподілі зібраних державою податків на утримання релігійних організацій. Вони мають право на викладання релігійних дисциплін у державних школах за наявності попиту на них із боку батьків, учнів чи школи. На відміну від католицької церкви, яка дає релігійну освіту за державний кошт, фінансування викладання релігійних дисциплін цими релігійними організаціями здійснюється ними самими.

Деякі релігійні організації (зокрема, мусульманські, Свідки Єгови та ін.) вважаються такими, що знаходяться у конфлікті з громадським порядком. Не маючи відповідних угод із державою, вони позбавлені будь-яких привілеїв.

Релігійні організації Італії у процесі реєстрації можуть набувати різного правового статусу: невизнані асоціації, визнані асоціації, групи з правовим статусом стосовно громадянського закону та зареєстровані релігії.

Таким чином, особливістю італійської моделі державно-церковних відносин є те, що відносини між державою і релігійними організаціями будуються на основі конкордатів та відповідних угод.

Ця модель має як сильні, так і слабкі сторони. З одного боку, релігійні організації можуть брати участь у розробці законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними і державою. З іншого, – ця система створює і закріплює юридично-правові умови існування нерівності серед різних релігійних організацій.

Певний інтерес для України являє собою іспанська система відносин держави і церкви. Основні положення іспанського законодавства у релігійно-церковній сфері ґрунтуються на Загальній декларації прав людини. Відповідно

до ст.16 Конституції Іспанії (1978 р.) громадянам “гарантується свобода ідеології, віросповідання і відправлення культів для індивідів і об’єднань без будь-яких обмежень, крім тих, які необхідні для підтримки громадського порядку, що охороняється законом” [8]. І хоч у цій же статті зазначено, що “ніяка релігія не може бути державною”, історично склалося так, що найважливішу роль у розвитку іспанської держави та суспільства, культури і права відігравала католицька церква, з якою нині ідентифікує себе понад 90 відсотків населення. У минулому зв’язки держави з католицькою церквою були настільки тісними, що нині розірвати їх непросто. Католицька релігія й сьогодні продовжує відігравати провідну роль у житті іспанського суспільства. Відтак саме ця церква згадується у конституції і має особливий статус порівняно з іншими конфесіями: “Органи влади беруть до уваги релігійні вірування іспанського суспільства і підтримують відповідні відносини співробітництва з Католицькою Церквою і іншими конфесіями”, – записано у Конституції Іспанії [9].

Положення Конституції Іспанії щодо релігії і церкви конкретизуються у законі про релігійні свободи, прийнятому у 1980 р. У ньому викладені права громадян та релігійних організацій стосовно релігійної свободи й свободи віросповідання.

Відносини держави і католицької церкви регулюються конкордатом, підписаним у 1953 р. Цей конкордат надає католицькій церкві статусу привілейованої церкви на всій території Іспанії. Якщо з іншими церквами держава укладає звичайні угоди, які мають статус внутрішніх законів, то з католицькою церквою – особливі угоди, прирівняні до міжнародних договорів. Ці угоди стосуються різних питань, зокрема, правового визнання усіх католицьких об’єднань і інститутів, католицьких свят неробочими днями в усій державі, юридичної значимості рішень, винесених церковними судами, тощо.

Одна з угод присвячена питанням освіти та культури, якою передбачається викладання католицизму як одного з основних навчальних предметів та виховання поваги до католицької моралі в усіх державних школах при дотриманні за учнями права відвідувати чи не відвідувати ці заняття; визнання державою вчених ступенів, присуджених церковними навчальними закладами; виділення державних коштів на утримання пам’яток католицької історії та культури.

Між державою і католицькою церквою підписана також угода, що стосується фінансових питань, податкових пільг, якою, зокрема, передбачається фінансування католицької церкви, звільнення від прибуткового податку та податку на власність і майно.

Одна з угод регулює відносини держави і католицької церкви у сфері релігійного обслуговування збройних сил, забезпечення діяльності капеланів, якими є священники лише цієї церкви.

Крім католицизму, в Іспанії існує кілька інших типів релігійних організацій, що мають різний статус. До другого типу релігійних організацій, які визнаються в Іспанії, належать такі, що “глибоко вкорінилися”, тобто мають територіальне поширення і значну кількість своїх послідовників – євангелісти, іудеї та мусульмани. Вони уклали з державою відповідні угоди і набули певного статусу. Основні засади угод цих конфесій практично не відрізняються між собою і містять у собі положення, що визначають недоторканність місць поклоніння і поховання; визнання суботи неробочим днем замість неділі, якщо це обумовлюється угодою між працівником і роботодавцем; відзначення традиційних єврейських і мусульманських свят замість загальноприйнятих; повага до вимог посту та інших заборон, пов’язаних із харчуванням; релігійне обслуговування військовослужбовців, ув’язнених, хворих; визнання релігійного шлюбу нарівні із світським; навчання релігійному виро-вченню у державних чи приватних школах, а також надання права на створення власних шкіл, благодійних фондів, що займаються охороною та збереженням єврейської й мусульманської історичної та культурної спадщини; збір пожертв для релігійних потреб, податкові пільги тощо.

Для контролю за виконанням умов договору між державою і релігійними організаціями створюються спеціальні комісії, до складу яких входять як світські особи, так і представники конфесій.

Одним із типів релігійних об’єднань, що існують в Іспанії і до яких теж виявляється терпимість, є так звані малі церкви. І хоча вони внесені в Державний реєстр релігійних організацій, проте не мають угод з урядом. Окремі види їхньої діяльності регулюються іншими законами, зокрема, про освіту, шлюб, свята, засоби масової інформації, податкові пільги тощо.

Разом із тим законом передбачається низка заборон та обмежень, пов’язаних із релі-

гійною діяльністю. Йдеться, зокрема, про обмеження діяльності, що порушує права і свободи інших осіб, становить загрозу життю та здоров’ю населення, громадському порядку й суспільній моралі.

Таким чином, нині в Іспанії втілюється система не відокремлення церкви від держави, а їх співробітництва. Іспанія визнає і конституційно закріплює релігійну свободу як одне з основних прав людини, хоч її практичне втілення відбувається з певними труднощами, оскільки католицька церква продовжує займати привілейоване становище у державі та суспільстві.

Результатом тривалого історичного розвитку є нинішня система відносин між державою та церквою в Німеччині. Держава намагається будувати свої стосунки з церквами на засадах рівноправності і взаєморозуміння. В основу відносин держави і церкви в Німеччині покладено такі основоположні принципи, як нейтральність, толерантність і рівність. Особливість німецької моделі державно-церковних відносин полягає у тому, що держава, дотримуючись принципу нейтральності, не визнає жодної релігії як обов’язкової, не виступає проти будь-якої з релігій і не стає на бік якої-небудь із них. У ст.4 Конституції Федеративної Республіки Німеччини зазначається: “Свобода віросповідання, совісті і свобода релігійних переконань та світогляду непорушні. Безперешкодне виконання релігійних обрядів гарантується” [12, с.182].

У Німеччині зберігає свою чинність принцип відокремлення церкви від держави. Відтак релігійні організації є незалежними від держави і самостійними у своїй діяльності. Держава взяла на себе зобов’язання дотримуватися світоглядного і конфесійного нейтралітету, надавати і забезпечувати релігійним організаціям відповідний публічно-правовий статус. Разом із тим, держава справедливо вбачає у релігії надійного партнера у формуванні духовних цінностей та утвердженні суспільної моралі. Закріплені відповідними документами правові стосунки церкви і держави мають велике значення для забезпечення миру й злагоді в суспільстві.

Правове становище релігійних організацій в Німеччині визначене Конституцією, законами, конкордатами та договорами, укладеними між ними і державою. Гарантуючи кожній людині свободу релігійних переконань і кожній релігії право на існування, держава разом із тим за-

лежно від суспільного впливу та кількості послідовників визнає різні статуси релігійних організацій. Йдеться, зокрема, про найбільші церкви та конфесії, які мають спеціальний статус, і нечисленні релігійні організації без спеціального статусу.

Відповідно до Конституції Німеччини будь-яка організація, що претендує на статус "публічно-правової корпорації", повинна мати відповідний термін свого існування на її території. Однак при цьому кожна, навіть найменша релігійна громада, може зареєструватися як приватна спільнота і вільно здійснювати свою релігійну діяльність.

До числа конфесій, що мають статус "публічно-правової корпорації", крім найбільших релігійних організацій, якими є католицькі та лютеранські, належать також баптисти, мормони, меноніти, методисти, адвентисти, Свідки Єгови, Новоапостольська церква, Армія спасіння, Євангельські вільні церкви, унітарії.

Конфесія, яка має в тій чи іншій землі Німеччини близько одного відсотка своїх, послідовників від загальної кількості населення, може претендувати на відповідний статус. До конфесій існують спеціальні вимоги: вони мають бути справді релігійними, а не комерційними, мати відмінну від інших релігій доктрину, їхні доходи повинні забезпечувати існування в рамках чинних законів.

Церкви з особливим статусом повністю звільняються від податків, а тим, що не мають такого статусу, надаються податкові пільги.

Релігійні організації у фінансовому відношенні є незалежними від держави. Вони існують за рахунок церковного податку, який сплачується громадянами у розмірі близько 10 відсотків від їхніх доходів. Цей податок, а також державна фінансова підтримка релігійних організацій спрямовується на релігійну, соціальну та благодійну діяльність. Громадянам, що сплачують церковний податок і роблять пожертви церквам і релігійним організаціям, надаються відповідні податкові пільги [2, с.25–26].

Для набуття права на отримання церковного податку релігійним організаціям необхідно дотримуватися певних умов, зокрема, гарантувати свою довготривалу діяльність, забезпечувати правову безпеку членів об'єднання (суворо дотримуватися принципу добровільності членства у релігійній організації і виходу з неї), мати відповідну структурну єдність (ста-

тут, представницькі органи, що у разі необхідності можуть нести відповідальність за діяльність об'єднання).

Найбільші церкви Німеччини мають свої дитячі дошкільні заклади освіти, школи, які знаходяться на державному утриманні. Крім того, у віданні релігійних організацій є чимало загальноосвітніх шкіл, що значно доповнюють і розширюють систему державної освіти.

Релігійна освіта у державних школах є обов'язковою, хоч батьки мають право на заміну уроків релігії на уроки етики.

Церкві у Німеччині на відміну від деяких інших європейських держав не надано права реєстрації шлюбів.

Окрім іншого, Конституцією Німеччини віруючим надаються права на відмову від військової служби за релігійними мотивами, а церквам – на душпастирську допомогу у війську, лікарнях, установах із відбуття покарань тощо.

Слід відзначити, що церкви Німеччини активно займаються благодійною діяльністю. Через свої благодійні спілки вони утримують значну кількість соціальних закладів, які надають допомогу людям похилого віку, хворим, інвалідам, молоді. Після держави церкви належать до найбільших роботодавців. Так, тільки в католицькій благодійній спілці "Карітас" задіяно близько 450 тис. співробітників [16].

Координацію діяльності міждержавними органами і релігійними організаціями здійснюють спеціальні департаменти міністерства культури.

Таким чином, німецьку модель державно-церковних відносин можна визначити як проміжну між моделлю державної церкви і моделлю повного відокремлення церкви від держави.

Унікальний у своєму роді характер відносин держави і церкви склався у Ватикані. Його особливість полягає у тому, що світська і церковна влади є майже тотожними. Папська держава, утворена у 1929 р., – центр Римсько-католицької церкви та офіційна резиденція римських пап. Ватикан, як держава, незважаючи на свою малу територію (44 га), має усі атрибути державності – прапор, герб, гімн. Він підтримує дипломатичні відносини з понад 100 країнами світу.

У Ватикані існує уряд (Римська курія), який очолює статс-секретар (він же міністр закордонних справ), що має найвище церковне звання кардинала. Для вирішення суто церков-

них справ при папі Римському існує спеціальний дорадчий орган – Синод, утворений рішенням II Ватиканського Собору. Ватикан має широку мережу освітніх установ, зокрема, університетів, академій, семінарій, а також Папську академію наук. Ватикан веде активну зовнішньополітичну діяльність, основною метою якої є зміцнення та поширення католицизму у світі [17].

Хоча досвід Ватикану щодо державно-церковних відносин є унікальним і малопридатним для України, однак його вивчення має важливе значення, оскільки під впливом цього світового релігійного центру знаходиться чимало громадян нашої держави, що сповідують римо-католицизм та греко-католицизм.

Підводячи підсумки аналізу міжнародного досвіду державно-церковних відносин, слід зазначити, що становище релігії та статус церкви у різних країнах неоднаковий.

Причому неоднаковий він не тільки в демократичних державах, а й у постсоціалістичних країнах. Проте у них є чимало спільних рис, які заслуговують на науковий аналіз і використання.

Аналіз досвіду державно-церковних відносин справді свідчить про наявність у багатьох європейських країнах спільних рис у відносинах держави і церкви. Зважаючи на це, деякі автори, зокрема професор права Міланського університету С.Феррарі (Італія), ставлять питання про можливість розробки “загальної” моделі дер-

жавно-церковних відносин у західноєвропейських державах [13, с.67].

На нашу думку, ця ідея є нездійсненною, оскільки вона не враховує особливостей державно-церковних відносин у тій чи іншій країні. У кожній з них нині існує історично обумовлена власна система відносин держави з релігійними організаціями, яка для них стала традиційною, а традиції, як відомо, викорінюються дуже важко.

Як засвідчує досвід, основні засади державно-церковних відносин у державах Європейського Союзу та інших розвинутих країнах базуються на положеннях Загальної декларації прав людини, яка включає: а) право на свободу ідеології, релігійні свободи, зокрема, на вибір релігії та її сповідання індивідуально чи у складі того або іншого релігійного об’єднання; б) право на невтручання у приватне життя, в тому числі у сферу релігійних вірувань особи; в) рівність громадян перед законом, незалежно від їхнього віросповідання та ставлення до релігії.

Однак слід мати на увазі, що подальше поглиблення інтеграційних процесів, особливо у державах Європейського Союзу, може з часом призвести до змін не тільки у державному устрої, організації основних інститутів влади, правових систем держав, а й у відносинах церкви і держави.

1. *Буслі Лі.* Американська модель церковно-державних відносин: здобутки і проблеми // Релігійна свобода. Науковий щорічник. – К., 2000. – №4. – С. 36.
2. *Гампель А.* Засади державної політики у сфері релігії в Німеччині // Інформаційні матеріали до робочого засідання круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин” на тему “Про доцільність розробки проекту Концепції державної політики стосовно релігії і церкви в Україні”. – К., 2003. – С.25–26.
3. *Говард Б.* Місіонерська діяльність і нетрадиційна релігійність у правовому полі пострадянських держав // Релігійна свобода. Науковий щорічник. – 2000. – №4. – С.36.
4. *Каррі Д. П.* Конституція Сполучених Штатів Америки / Пер. з англ. – К., 1993. – С.146.
5. *Кислюк К.В., Кучер О.Н.* Религиоведение. – Ростов-на-Дону–Харьков, 2003. – С.414–415.
6. Конституція Греції // Конституції государств Европейского Союза. – М., 1997. – С. 245–249.
7. Конституція Італійської Республіки // Конституції государств Европейского Союза. – С.424–426.
8. Конституція Іспанії // Конституції государств Европейского Союза. – С.374.

9. Конституция Испании // Конституции государств Европейского Союза. – С.74.
10. *Оккенфельс В.* Суспільне значення церков у житті держави // Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. – К., 1998. – С.55.
11. Новый Закон “О свободе совести”: за и против // “НГ – религии”. – М., 1997. – 24 июля.
12. Основной Закон Федеративной Республики Германии // Конституции государств Европейского Союза. – С.182.
13. *Сильвио Феррари.* Церковь и государство в Западной Европе. Итальянская модель // Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США. – К., 1996. – С.67.
14. *У. Коул Дьюрем, Лорен Б. Хоумер.* Аналитическая оценка Закона Российской Федерации 1997 года “О свободе совести и религиозных организациях” // Релігійна свобода. Науковий щорічник. – К., 2000. – №4. – С.58.
15. *Хараламбос К. Папастасис.* Государственно-церковные отношения в Греции // Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США. – К., 1996. – С.30–32.

16. Хараламбос К. Панагасис. Государственно-церковные отношения в Греции // Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США. – К., 1996.

17. Див.: Шульц Т. Иоанн-Павел II / Пер. с англ. – М., 2000.

BILOUS O.

THE INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE EXISTING AND DEVELOPING OF THE STATE-CHURCH RELATIONS

The article highlights the relations between church and state on the international level. The main focus is on church and state relations in the European Union and the USA. An attempt is made to analyze this phenomenon in the Russian Federation. The principle message of the article is that Ukraine needs to borrow and apply the world's best practices of church-state relations.

Key words: state-church relations, European Union, the USA, the Russian Federation, international level, Ukraine.

УДК 322

ББК 66.941

Іванна Ломака

ЦЕРКВА В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН СУСПІЛЬСТВА

У даній статті досліджується вплив церкви і релігійної свідомості на політику і політичну свідомість в умовах розбудови української державності, коли інтенсивність політичних та релігійних процесів значно прискорилась і їх взаємодія посилюється.

Ключові слова: церква, релігія, релігійна свідомість, суспільство, політичні відносини.

У процесі аналізу взаємодії політики і церкви виникає необхідність дослідження політичних структур, особливостей впливу їх на відповідні релігійні структури, виокремлення меж політизації суспільного життя взагалі і релігійного зокрема. З відомих причин раніше майже зовсім не досліджувався вплив церкви і релігійної свідомості на політику і політичну свідомість, у той час як багато ідей, уявлень, настанов, ідеалів, цінностей релігії включаються до етичної і політичної культури того чи іншого народу. Відзначаючи глобальний характер політики, провідну тенденцію політизації суспільного життя, у статті ставиться питання про межі дії цієї тенденції, які визначаються, у першу чергу, мірою впливу політики на інші системи і підсистеми, за якою вони стають руйнівними. Межі політизації змінюються у кожен історичну добу, є різними в окремих державах, передусім стосуються відносин людини і влади, політичного простору держави та суспільства.

В умовах розбудови української державності, коли інтенсивність політичних та релігійних процесів значно прискорилась, їх взаємодія теж

посилюється [1, с.83–87]. Безпосереднім виявом єдності політичного і релігійного відродження було відновлення діяльності українських національно орієнтованих церков – Української автокефальної православної церкви, Української греко-католицької церкви, а згодом – утворення Української православної церкви Київського патріархату.

Доказом наявності релігійного відродження в Україні є розбудова розгалуженої релігійної мережі, збільшення чисельності віруючих та поглиблення їх релігійності. Одним із показників релігійного відродження в Україні є активізація проповідницької та місіонерської діяльності релігійних організацій, зростання кількості культових будівель, релігійної періодики.

Як показує практика, процеси етнонаціонального та релігійного відродження можуть супроводжуватися побічними негативними проявами, зокрема такими, як конфліктність, стихійність, екстремізм, регіоналізм і сепаратизм на національному та релігійному ґрунті, відновлення консервативних традицій, які гальмують розвиток суспільства, проповідь націо-